

Hock Bea

„Makacs és zavarba ejtő történelmi újramezdés”

– a *Psyché* és a *Tizenhét hattyúk*

(újabb) lehetséges feminista olvasatai

Amire vállalkozom, nem előzmények nélkül való: a szóban forgó két irodalmi mű volt már tárgya feminista szempontú újraolvasásnak; jöllehet nem közvetlenül megjele-
nésüket követően. Ám ezek a bírálatok számomra sok kívánnivalót hagynak maguk
után, elsősorban is azért, mert elemzésüket legtöbbször egyetlen kitüntetett érvrend-
szer mentén végzik, miközben nem kínálnak, s így feltételezni sem engednek elisme-
rő olvasatokat. Azt az interpretációs gyakorlatot elfogadva, mely szerint a jelentés(ek)
a kulturális termékekben nem készen állnak rendelkezésünkre, és nem is kizárólagó-
san a szerzői szándék függvényei, hanem az aktuális olvasatok során állnak elő, ebben
az esszében a *Psyché* és a *Tizenhét hattyúk* többszempontú és pozitív újraértékelését
vetem fel. Újraolvasatomból majd az derül ki, hogy noha nem női szerzőséggel, de ige-
nis női, sőt akár feminista látásmódú szerzőséggel van dolgunk. Pozitív olvasatomat
rögtön revízió alá is veszem azonban, amikor az adott hősnők ábrázolásának lehetsé-
ges csapdáit próbálom megkeresni. (Viszont már most elárulom: a revízió nem fogja
ezen újabb feminista olvasat előjelét negatívvá visszaváltoztatni...)

*

Meglepő, hogy megjelenése idején csak egyetlen kritikus (Somlyó György) szentelt
komoly figyelmet a *Psyché*-beli nemváltásnak, s Csokonai Lili esetében is csak az újabb
keletű, feminista nézőpontból íródott kritikák problematizálták Esterházy nemváltását.
A nemváltásra felfigyelő feminista kritikusok azonban meg is kérdőjelezték a férfi szer-
ző által megjelenített „női tapasztalatok” és „női nézőpont” hitelességét. (MOLENKAMPF-
WILTINK 1994, 533–543; VIRÁGH F. 1987) Horváth Györgyi a *Psychét* és a *Tizenhét hat-
tyúkat* ért kritikákat számba vevő cikkében (HORVÁTH 1988, 417–427) elutasítja ezt a
fajta, a feminista kritikán belül mások által is problematizált megközelítést: egy egy-
ségesnek elgondolt, a nőkre általánosan érvényes tapasztalat tételezése normatívvá
merekvítte ezt a kitüntetett tapasztalat-halmazt. Ilyen kritériumok felállítására és azok szá-
monkérhetősége ugyanúgy jel(zés)szerű nő-ábrázolásokhoz vezethet, mint a sokat
kárhoztatott férfi-gyártotta-férfi-használatra-jellegű nőképek.

Egyik kritikus sem tér ki azonban azokra az implikációkra, amelyek a nemváltás és
szerzőség-váltás együttesében ragadhatók meg. Weöres a XIX. századi költőnő puszt-
a felfedezőjének valjha magát a könyv utószavában, Esterházy saját nevét is lehagyja
a könyv borítójáról. Sokatmondó azonban, ahogyan Jastrzębska, Virágh F. és Molen-
kampf-Wiltink következetesen naplóként említik Lili szövegét; illetve hogy Horváth kizá-
rólág Csokonai Liliként utal a műre, és nem a *Tizenhét hattyúk* regénycímet használja,
amely regénynek Csokonai Lili nem a címe volna pedig, hanem a szerzője. Eltekin-

tenek tehát attól a lehetőségtől, hogy Csokonai Lilit egy önálló *irodalmi mű*, műfajára nézve önéletírás szerzőjeként kezeljék.

Érdeemes itt felidézni a feminista kritika azon vállalását, amikor a legkülönbébb diszciplínák képviselői a múltbéli (ismeretlen, vagy már ismert, de el nem ismert) női szerzők, művészek, filozófusok, tudósok, közéleti-történelmi szereplők stb. felkutatását tűzték ki célul. Ez a műltfaggatás és történelem-korrekciónak a fennálló irodalmi, művészeti stb. kánonok és azok hiány(osság)ainak bírálataival, valamint e kihagyások okainak feltárásával párhuzamosan futott. Az 1980-as évektől kezdődően számos feminista irodalomtörténész is ennek az úrnek a kitöltésén dolgozott. Azt a kijelentést kockáztatnám itt meg, hogy Weöres Sándor épp ennek a munkának látott neki – megelőzve bármilyen hasonló feminista törekvést. Földes Annának egy Weöres Sándorral való beszélgetéséből egyébként kiderül, hogy Weöres nagyon is tisztában volt a nemi szerepek társadalmi konstruáltságának kérdésével, a nők történelemből való kihagyásával és az irodalomban előforduló nőképek önállótlan (mindig a férfihoz való relációjában bemutatott) jellegével. (FÖLDES 1993, 166–174.)

Weöres 1977-ben tette közzé több évtizedes irodalomtörténeti kutakodásának eredményét, a *Három veréb hat szemmel* című kötetet, melynek alcíme: *Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságaiból*. A *gyűjtemény* a fentebb megkérdőjelezett normatív, kihagyásokkal operáló irodalmi kánon dekonstruálását célozta meg. A kánontagítás ugyan nemcsak női szerzőkre irányult (hiszen Psyché fiktív szerelme, Ungvárnémeti Tóth László is ennek során bukkant felszínre), ám Weöres megkülönböztetett figyelmet szentelt annak a „[k]ülönös jelenség[nek], hogy az irodalomtörténészek nem szeretnek tudomást venni a költőnőkről”. A Psyché-alak pedig mindannak a történelmi lehetőségnek az ötvözete és megtestesülése, amellyel Weöres a kutatás során találkozott. A felfedezett valaha-élt költőnők (és költők!) életrajzi részleteiből tevődik össze a fiktív költőnő figurája, vagy pedig különböző módokon kapcsolatba kerül velük a könyv világán belül. Kapcsolatba kerül azonban Psyché a kor jól ismert művészeivel (Beethoven, Goethe, Hölderlin stb.) és a magyar felvilágosodás híres személyiségeivel is. Azaz a figurának a történelmi kontextusba való gondos beágyazásával valószínűsíti Weöres, hogy élt/élhetett az általa elgondolt nőalak. Weöres tehát „átengedi” a szerzőséget, s neves mesterekkel említi egy lapon a költőnőt (néhány Psyché-vers és -kommentár 1967-es *Híd*-beli közlésekor kereken „nagy kortársához, Goya”-hoz hasonlítja Psyché művészi attitűdjét), s ezzel mintegy *retrospektíve kanonizálja* a női irodalmat, vissza- beleírja a női szerző(ke)t az irodalomtörténetbe.

A *Tizenhét hatyú*k esetében a kitalált szerző neve, azaz a névválasztás, továbbá a címválasztás szintén interpretálható autoritást megerősítő mozzanatként. Esterházy a Lili-könyv keletkezését dokumentáló esszéjében számol be a név- és címválasztás körüli dilemmákról. Mielőtt Lili „Csokonai” lett, Esterházy fontolgatta a Tinódi és a Mátyóki neveket is (ez utóbbi EP édesanyjának a vezetéknéve). A lehetséges címvariációk közt szerepelt „Az író arcképe kölyökmacska korából”, illetve „Esti Kornélia kalandjai” (a referenciák egyértelműek; s a címverziók azt jelzik, hogy akkor itt most egy nő fogja mondani a mondandóját); a végleges cím „hatyú”-ja pedig Nemes Nagy Ágnes-re (is) utal. E csupa nem-originális, intertextuális elnevezési próbálgatáson keresztül Esterházy is azon fáradozik, hogy legitimálja hősnőjét és annak írásművét, hogy hátterül valamiféle irodalmi autoritást teremtsen neki, s hogy a nagy nevekkal egy sorba helyezzen egy női nevet.

Olvasatomban az írások műfaja is az autoritással felruházó elemek közé tartozik. A *Psyché* műfajának meghatározása nem kis dilemmát okozott a recenzenseknek, de itt csak két ezzel kapcsolatos mozzanatra térnek ki. A számos verzió közül Miklós Pál felvetését tudom leginkább elfogadni, aki a művet – irodalmunkban mindaddig páratlan – *életmű-imitációnak* nevezi (MIKLÓS 1974, 128). Ezt azon fenti kijelentésem körülbelüli szinonimájaként olvasom, miszerint Weöres retrospektíve kanonizálja, vissza-beleírja az irodalomtörténetbe a nők irodalmát. A *Tizenhét hattyúk* műfaja, a női önéletírás maga pedig a feminista kritika megfogalmazása szerint a hallgatásból/elnémítottságból való kiemelkedés műfaja; vagy ahogyan szerzőnk maga mondja: „[e]gy lány a 80-as évek közepéből elkezdti mondani az életét... az életrajz: az önmagában reményt-keltő” (ESTERHÁZY 1988, 146).

A *Psyché* egy másik műfaj-meghatározása volt a *montázsregény*, azaz montázs-technikával megszerkesztett életrajzi regény (MIKLÓS 1974, 129), illetve a lappangó regény. Az írásmű összességében robbantja szét a regény műfaját, amennyiben e lírai versek együttese anélkül sodor magával egy regényt, hogy külön-külön bármelyik darab is a regényszerűség elemeit hordozná (SOMLYÓ 1972, 101–115). E „lappangás” és a montázs-szerűség mintha azt ismételné, hogy a nő élete nem áll(t) össze történetté, történelemmé, (nagy) narratívává. Horváth Györgyi a szóban forgó szövegeket abból a szemszögből ítéli meg, hogy milyen szubjektum-típust tételeznek, s a Weöres-mű ezen töredékessége ellenére is számon kéri a *Psychén*, hogy „egy olyan szubjektum- és tapasztalat-felfogáson alapul, melynek kapcsán a metafizika-kritika [...] több ízben is kifejezte kételyét” (HORVÁTH 1998, 422). Ezzel szemben a *Tizenhét hattyúk* Lilije „decentrált”, azaz „az individuummal szemben felmutatható heterogén szubjektum” (uo. 425). Ezen a ponton azzal kívánok ellenérvelni, hogy amíg az Esterházy-regénnyel kapcsolatban felvethetők a fenti dilemmák, a *Psychét* a posztstrukturalista szubjektum-modell megvalósítása felől értékelni *történetietlen* eljárás – mert radikálisan más a két vállalkozás „mire fel”-je. Amennyiben elfogadhatónak tekintjük, hogy Weöres szándéka egy potenciális múltbeli női szerző visszamenőleges megkonstruálása volt, akkor el kell ismernünk, hogy ennek a vállalkozásnak, amely egy személy létét hivatott állítani, elengedhetetlen mozzanata az adott szubjektumról való többé-kevésbé koherens kép prezentálása. Távolról sem ez az egyetlen eset, amikor a posztmodern elméleteknek a „szerző/individuum halálára” vonatkozó kijelentései, valamint a feminizmus azon törekvése, hogy a női szubjektumnak egy új, nők által meghatározott definícióját adják, ellentmondásba kerülnek. Egyes feminista kritikusok, avagy kritikus feministák egyenesen azt a nézetet vallják, hogy a posztmodernizmus talán a patriarchátus utolsó csele, amellyel épp akkor fognak a szubjektum ideájának megingatásába, s ezzel a korábban hallgatásra ítélt rétegek öndefiníálási manővereinek csírájában való diszkreditálásába, amikor a nők (valamint számos kulturális kisebbség) „beszél-ni kezdenek”. Ebből a nézőpontból „a szerző halálának” hangoztatása és a kánon – nem jellegének, hanem létezésének – megkérdőjelezése csak újabb arra való maszkulinista találmányoknak mutatkoznak, hogy a női írók/művészek helyből elveszítsék korábban sosemvolt autoritásukat. Egy újradefiniált nőkép láttatásához jogosan van hát szükségünk a *Psychéről* kirajzolódó viszonylag koherens képre.

Az imént már röviden utaltam rá, hogy normatíváá rögzüléssel fenyeget és esszencializmusba torkollik a női tapasztalatra *mint autorításra* való hivatkozás. A női tapasztalattal nem a (sztereo)tipikusság vagy furcsaság mentén volna érdemes operálni, hanem onnan közelítve, hogy ennek örve alatt felbukkannak-e korábban a művészi ábrázo-

lás körébe nem sorolhatónak ítélt, ám – azaz: *mert* – a női életszférába tartozó mozzanatok. Ily módon szemügyre véve inkább pozitívan értékelem azt, hogy Esterházy és Weöres *témává tettek* egyes női életaspektusokat.

A feminista kritikusok számára tágas támadási felületet nyújtanak a szexualitásnak e két regényben előforduló megjelenítési módjai. Valóban, mind Psyché, mind Lili figurája erőteljesen áterotizált, Psyché ábrázolása esetében ez már szinte mitikus méreteket ölt, s Lili szexualitása is meglehetősen eleven és széles spektrumú: felölel mindenféle rendű-rangú és korú férfiakat, valamint szórványosan nőket is. S állítólag mindketten szikrázó szépségek. A női szexualitás efféle ábrázolása valóban interpretálható az említett kritikusokéhoz hasonló módon: a hősnők szerelmi életük foglyai, érzékeiknek élő ösztönlények; hasonlóképpen foglyai a birtokló férfitekintetnek is, amely szinte kizárólag a női felet látja-látatja az erotikus epizódok leírásakor. Ám megpróbálhatjuk mindezt másképp is olvasni.

A feminizmus második hullámának egyik leghangsúlyosabb programpontja volt az autonóm női szexualitás kialakítása: a női test „visszaszerzése” az azt uralma alá hajtó férfitekintettől, valamint a megélt szexualitás nők általi megszólaltatása. Ennek hozadéka volt a művészi ábrázolás területén a női szexuális tapasztalat témává avatása – hasonlóan a már említett, a női életszférába tartozó és többnyire elhallgat(tat)ott vagy egyenesen tabuvá tett egyéb élményekhez. Innen nézve azok a jelenetek, amelyekben Psyché és Lili nemcsak mint szexuális fétistárgyak, hanem mint felszabadult és szexuálisan (hiper)aktív *személyek* jelennek meg, ráadásul úgy, hogy az „élménybeszámoló” rájuk fókuszál, talán összekapcsolhatók a fent vázolt célkitűzéssel. Ezen érveket szem előtt tartva is bizonytalanok maradhatunk azonban azt illetően, hogy Psyché és Lili ábrázolása valóban a női szexualitás felszabadításának irányában hatnak-e, vagy netán ezek is csak arról az izgatón könnyűvérű nőtípusról tálnak pillanatfelvételeket, amely gyakran szokott a férfifantáziák témája lenni. Mindezeknek tudatában sem gondolnám, hogy biztonsággal meg tudom állapítani, vajon a Psyché- és Lili-figura afféle erotikától csöpögő *nőkép* marad-e, amely valójában a *férfisexualitás* hordozója, s amely képből/-ről éppen ezért pontosan a nő hiányzik.

A férfiszerzők nőkről szóló szövegeivel foglalkozó feminista irodalomkritikának egy másik toposzát is felidézi az általam vizsgált két mű. Jóllehet a szerzők pozitívmként láttatják teremtményeik nonkonform személyiségét – végül mégiscsak „megölik”, illetve „megnyomorítják” őket. A feminista kritika ismerete és elfogadása nélkül is könnyen értelmezhető e mozzanat büntetésként. Lili sorsát Jolanta Jastrzębska szinte isten büntetésének tekinti, de ugyanakkor azt is regisztrálja, hogy ellentétben a barokk tragikus hőseivel, Lili nem fogja fel büntetésként a vele történt tragédiá(ka)t, s „már nem hajlandó csupán alávetni magát sorsának, lázad ellene és hűtlen szeretőjét megöli”. Tudván, hogy Esterházy eleinte Lili öngyilkosságát fontolgatta, a bosszú mozzanata, ez a maradék cselekvőség, mégis több talán, mint a totális megsemmisítés/megsemmisülés. Psyché homályos körülmények között bekövetkezett halálának aconas – „[b]aleset volt, vagy a féltékeny férfi tette: nem világolt ki soha” – nem sikerült kicsit is pozitívan értékelhető értelmezését találok. Az sem menti ezt a „kivégzést”, hogy a már említett *Hid*-beli közléskor Weöres még csak a költészet feladását, azaz a férjhez menést, anyaságot és a házi tűzhely melegen tartását, s további sorsának az ismeretlenbe vesztését vetítette előre teremtménye életútjaként. Az előzetesen felépített „hetyke vakmerő forradalmárnő”-kép szempontjából ez sem sokkal ígéretesebb verzió, annál

is kevésbé, mert a végső üzenete ugyanaz: egy ilyen nő élete, *terjedelmében* is teljes életútja nem elgondolható. Nem addig él (boldogan), amíg meg nem hal.

A bemutatott női perspektíva és tapasztalata hitelességét firtató kérdést fentebb már mint esszencialista csapdákat rejtegetőt elvetettük; most mint másodlagos jelentőségűt is mellőzni kívánám. A figyelmet pedig arról, *amiről* szó van (a női élmények), inkább az *ahogyanra* terelném, azaz az archaizált nyelv használatát tenném vizsgálat tárgyává. Eszerint e szövegek a *női írásmód* megvalósulásaként is felfoghatók. Deborah Cameron feminista nyelvkritikus úgy határozza meg ezt az írásmódot, mint ami egy kevésbé lineáris idő- és térfelfogással operál, s szembehehelyezkedik a racionális beszédmóddal, amennyiben szívesen él a nyelvben rejlő játéklehetőségekkel, hogy annak kevésbé racionális aspektusait felszínre juttassa. A női írásmód az arra vonatkozó konvenciók lebontására is irányul, hogy miről és hogyan lehet az irodalom világán belül beszélni. Számos, első pillantásra „formálisnak tűnő” megfelelés lelhető fel Psyché és Lili írásmódja, valamint az *écriture féminine* működésének leírásai között. Szerzőnőink ellenállnak a racionális diskurzus linearitást követelő parancsának, s az általuk használt nyelv(ek) idegensége nemritkán a primér jelentésalkotás hátráltatásáért is felelős. Psyché „utolsó ránk maradt költőnői vallomása” nagyon is tudatában van a női (ön)kifejezési módra rákényszerített férfinormáknak; s ezzel az *écriture féminine* úgy mond „tartalmának” is, miszerint a nőit nem lehet reprezentálni a fallogocentrizmus nyelvének és kultúrájának kifejezésrendszerén belül. Mikor Psyché elküldi verseit Toldy Ferencnek, a neves ítéző bírálata a fennálló nyelvi-kulturális-irodalmi gyakorlat és a Psyché (női) írásmódja közötti összeférhetetlenségre világít rá. Megjegyzései sora rendreutasítják a költőnőt azt illetően, hogy „*miről* és *hogyan* lehet az irodalomban beszélni”: egytől-egyig mint olyat utasítja vissza Psyché tematikáját, amire még gondolni sem lehet, mint aminek közlése „a törvénnyel, a templommal, az álladalommal” – tehát a patriarchátussal – való szembeszegüléssel egyenlő. „E vers se milyen nyelven sincs” – háborgog Toldy, s szavait szinte szóról-szóra (mínusz felháborodás) megismétli Csokonai Lili mai kritikus: „Ez nem létező nyelv [...] soha sehol nem beszéltek” (NAGY SZ. 1988, 122). Ha megnézzük, milyen az a nyelv, amit használnak – vagy inkább, hogy *mi helyett* használják, azt találhatjuk, hogy írásmódjuk valóban nem csak az *écriture féminine* formális példájának tekinthető, hanem csakugyan kivezet a fallogocentrizmus kifejezésrendszeréből.

A Psyché esetében a régi magyar nyelv használata látszólag nem kíván külön megokolást; a kritikusok többnyire nem is értelmezték. A *Tizenhét hattyúk* esetében az archaikus nyelvhasználat miattje már jóval hangsúlyosabb kérdés, hiszen a regény választott tárgya közvetlenül nem indokolja. A számos kritikus értelmezés közül itt csak a jelen írás szempontjából relevánsakra fogok utalni, illetve fogom azokat a saját meglátásaimmal kiegészíteni – s így egy határozott állítássá formálni. Egyes szerzők úgy adnak számot a XVII. századi nyelv használatáról, hogy Lili az önéletrajzírók nyelvén szólal meg (MEZÖVÁRI 1988, 35), ami számomra azt visszhangozza, amiről a műfajválasztás kapcsán már volt szó, hogy az önéletírás a hallgatásból való kiemelkedés, az identifikációs és személyiségteremtés műfaja (KULCSÁR SZ. 1987, 160). Jolanta Jastrzębska írása alapvetően a *Tizenhét hattyúk*-beli archaizálásra fókuszál. Tanulmányában azt a megállapítását támasztja alá aprólékos nyelvészeti bizonyítással, hogy Esterházy olyan nyelvi valóságot teremtett, amely létezne, ha a „racionalizmusában erőszakos” nyelvújítás nem következett volna be – ám felfedezéséből nem von le következtetést, nem formál állítást. Holott ha a feminista teória erőteljes felvi-

lágosodás-kritikájára gondolunk, akkor az, hogy az író olyan nyelvi valóságot teremt önéletrajzíró hősnőjének, amely éppen a történelem ezen fejezetének hatásaitól mentes, értelmezhető úgy, hogy lehetőséget teremt Lili számára egy nem-maszkulin pozíció felvételére. Ugyanezt az értelmezést kínálja az is, hogy az eredeti régi nyelvbe a szerző *beleteremt* olyan neologizmusokat, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy egy 1965-ben született nő kifejezze magát. (Gondoljunk azokra a feminista „lexikonokra”, amelyek hasonlóan nem létező szavakat alkottak egyes, a létező nyelvvel szerintük megnevezhetetlen jelenségekre.) Visszatérve Toldynak a Psyché költészetére adott (fiktív) bírálatához, ott is feltűnik, hogy a jeles irodalmár Psyché „szeszélyes és következtelen írásmódjának” ellenszeréül „orthográfiánk fejlődését” ajánlja a Báróné figyelmébe [*Psyché* 288–289]; amiből arra derül fény, hogy Psyché nemigen volt hajlandó a neologista változtatások odaadó követésére. Írásmódjában mindkét szerző(nő)nk kívül helyezkedik a racionalizmus-bűvkörön, s ezáltal a fallogocentrizmusból is kilép.

Jastrzębska invenciózus elemzésének egyéb részeredményeiből sem formál állítást, például azon megállapításából, hogy „Esterházy regénye a XVI–XVII. századi irodalom [...] utólagos hiánypótló művének tekinthető”, amikor is (olyan) nők (mint Lili) nem írtak. Ez kísértetiesen egybecseng Kenyeres Zoltánnak a Psyché (valóban élt) férfikortársainak panaszára hivatkozó, s szintén egy irodalomtípus fájdalmas hiányára rámutató észrevételével: Weöres olyan versvilágot kreált meg Psyché költészetével, ami a korabeli Magyarországon nem jöhetett létre, mert a poétákra „a társadalom és a nemzet súlyos gondjainak [...] megfogalmazása hárult”. A Psyché-féle költészet ellenben „megengedheti magának, hogy csak nyelvében legyen magyar, s ne tematikájában is”. S mi több, ez a felépített stílus nem is csak irodalmi, hanem *életstílus* lett volna, „tágasabb, szabadabb, levegősebb.” (KENYERES 1978, 179–180.) Nem ugyanezt fogalmazza-e meg Weöres a *Három veréb*...-ben: a női szerzők „a köznapi élet s a jelenlét olyan intenzitását közvetítik], mely férfitipoétánál alig fordul elő”? S vajon nem ugyanez a meggyőződés motiválja-e a feminista történészeknek a történelem újraírását célzó munkáját, mert mai formájában a történelem csak a férfi „főszereplő” szempontjából nevezetes jelenségeket tartalmazza?

*

Összegzésképpen nem állítom – illetve nem azt állítom –, hogy a Psyché és a Tizenhét hatyúk feminista tudatossággal, a „nőügy” iránti rokonszenvből születtek (bár Weöres esetében még ez is felvethető), hanem úgy vélem, hogy a feminista kritika által bevezetett problémafelvetések és interpretációs stratégiák felhasználásával e szövegekből olyan tartalmak bonthatók ki, melyek korábban rejtve maradtak. E két könyvnek ezen újszerű kérdésfelvetésekkel és értelmezési módozatokkal való megközelítése a korábbi feminista elemzéstől eltérően nagyon is kedvező fényben mutatja a (férfi)-szerzőket és regényeiket.

Meglehet, hogy Lili és Psyché áterotizált figurája tényleg foglya maradt a férfivágyaknak, s hogy a letargia, ami a Lili-könyv olvasása után eltöltheti az olvasó(nő)t, valóban annak a baljós szerzői projekciónak köszönhető, miszerint egy olyan női életút, amely nem tagozódik be a hagyományos társadalmi parancsláncolatba, elkerülhetetlenül tragédiába torkollik, és „elnyeri méltó büntetését”. Mégis meggyőződésem, hogy a bemutatott nőalakok sokkal inkább megfelelnek valamely nő-definiálta nőképnek, s így a női olvasó számára azonosulásra alkalmasabbak lehetnek, mint a férfiszerzőktől meg-

szokott nőábrázolások. Ezen túl pedig, ahányszor csak visszatérünk e szövegekhez, azok az olvasói élvezeteknek csaknem kimeríthetetlen forrását kínálják, továbbá számos olyan értelmezési szempont felvetésére adnak lehetőséget, melyek ugyan nem a szorosan értelmezett feminista kritika produktumai, de amelyek szintén a hatalomra és dominanciára épülő patriarchális „rend” le/megbontásán dolgoznak, s melyekről e szűkre szabott 20 000 leütésben alkalmam sem volt szólni. „Mindezt majd megírom még pontosabban is.” (Esterházy 1986)

IRODALOM

- CAMERON, Deborah 1990. Introduction: Why is Language a Feminist Issue? In Deborah Cameron (ed.) *The Feminist Critique of Language*. London and New York: Routledge. 1–28.
- ESTERHÁZY Péter 1986. *Bevezetés a szépirodalomba*. Budapest: Magvető.
- ESTERHÁZY, Péter 1987. Csokonai Lili nyilatkozata. *Élet és Irodalom*. 06. 19.
- ESTERHÁZY Péter 1988. Tizenhét kitömött hattyúk. In Esterházy Péter *A kitömött hattyú*. Budapest: Magvető.
- FÁBRI Anna 1976. Weöres Sándor: Psyché. *Életünk*, 5. 560–569.
- FOLDES Anna 1993. „A férfi – a teremtmény, a nő – az életető erő”: F. A. beszélget Weöres Sándorral. In Domokos Mátyás (szerk.) *Egyedül mindenki: Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*. Budapest: Szépirodalmi.
- HAVAS Ervin 1993. Havas Ervin beszélget Weöres Sándorral. In Domokos Mátyás (szerk.) *Egyedül mindenki: Weöres Sándor beszélgetései, nyilatkozatai, vallomásai*. Budapest: Szépirodalmi. 344–351.
- HÓDOSY Annamária 1993. Száll a hattyú... (Csokonai Lili és az intertextualitás). *Tiszatáj*, 10. 57–69.
- HORVÁTH Györgyi 1998. Tapasztalás, hitelesség, referencialitás: A Psyché és a Csokonai Lilit ért kritikákról. *Literatúra*, 4. 417–427.
- IMRE László 1987. Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk. *Forrás*, 11. 88–90.
- JASTRZĘBSKA, Jolanta 1991. Archaizálás és intertextualitás: Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1. 48–62.
- KENYERES Zoltán 1978. Weöres Sándor: Psyché. *Életünk*, 2. 178–180.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő 1987. Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk. *Kortárs*, 12. 159–164.
- LENGYEL Balázs 1972. A Weöres-Psyché. *Élet és Irodalom*, december 23. 10.
- MEZŐVÁRI Gyula 1988. Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk. *Kritika*, 2. 35.
- MIKLÓS Pál 1974. Weöres Sándor Psychéje. *Literatúra*, 4. 125–137.
- MOLENKAMPF-WILTINK, Ineke 1994. A női perspektíva szerepe Weöres Sándor: Psyché és Esterházy Péter: Tizenhét hattyúk c. művében. *Jelenkor*, 6. 533–543.
- NAGY Sz. Péter 1988. Legenda a szerelemről: Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk. *Új Írás*, 3. 121–123.
- PALKÓ Gábor 1996. A meztelen magyar férfi (nő). *Tiszatáj*, 5. 87–89.
- SOMLYÓ György 1972. Fiú-e vagy lány? : Megjegyzések Weöres Sándor „Psyché”-jéhez. *Új Írás*, 8. 101–115.
- SZILASI László 1994. A párbeszéd kudarcai (Csokonai Lili: Tizenhét hattyúk). In Szilasi László *Miért engedjük át az ácsnak az építkezés örömeit*. Budapest: Pesti Szalon. 71–83.
- VIRÁGH F. Éva 1987. A Mester és az ő Lilije. *Magyar Hírlap*, június 10.
- WEÖRES Sándor 1967. Psyché. Egy hajdani költőnő versei. *Híd*, 6. 489–498.
- WEÖRES Sándor 1982. *Három veréb hat szemmel: Antológia a magyar költészet rejtett értékeiből és furcsaságai-ból I–II*. Budapest: Magvető, 2. kiadás.

